

Marta Kolendowska-Matejczuk

dr hab., prof. EWSPA, Europejska Wyższa Szkoła Prawa i Administracji

ORCID: 0000-0002-2440-155X

Marcin Mrowicki

dr, adwokat

ORCID: 0000-0002-2072-3850

PRAWO DO INFORMACJI O WŁASNYCH PRAWACH W POSTĘPOWANIU KARNYM JAKO JEDEN Z WYMIARÓW EDUKACJI PRAW CZŁOWIEKA¹

Sytuacja, w której człowiek znajduje się w polu zainteresowania organów ścigania jako zatrzymany, podejrzany lub oskarżony, jest niezwykle stresogenna. Prawo karne cechuje bowiem represyjny² i mocno ingerujący w prawa jednostki charakter, a dodatkowo jednostka, która zazwyczaj nie posiada wykształcenia prawniczego, ma przeciwko sobie zorganizowany aparat państwa: profesjonalnych prawników – w szczególności prokuratorów. Ważne jest zatem, by była ona odpowiednio wyedukowana w zakresie przysługujących jej praw. Oczywistym jest bowiem, że świadomość przysługujących praw w postępowaniu karnym oraz wiedza na ich temat są warunkiem *sine qua non* podjęcia skutecznej obrony. Niezwykle pierwsze czynności postępowania mogą mieć wpływ na wynik sprawy

¹ Stan prawny na dzień 31 października 2019 r.

² Por. szerzej np. K. Dudka, H. Paluszkiwicz, *Postępowanie karne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 21.

łącznie z prawomocnym skazaniem. Dlatego też chociażby prawo do milczenia oraz prawo do adwokata przysługuje już od momentu, w którym jednostka znajduje się w kręgu zainteresowania organów ścigania. Potwierdził to Sąd Najwyższy, wskazując, że:

[...] ustawa procesowa w rozdziale 27. nadaje zatrzymanemu szereg uprawnień mieszczących się w pojęciu prawa do obrony, wręcz typowych dla jego istoty, a realizowanych w sytuacji uzasadnionego przypuszczenia, wysuwanego przez organ dokonujący zatrzymania, że popełnił on przestępstwo. Tak więc nie formalne postawienie zarzutu popełnienia przestępstwa, lecz już pierwsza czynność organów procesowych skierowana na ściganie określonej osoby, czyni ją podmiotem prawa do obrony³.

Taki również jest standard wynikający z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka – uprawnienie to powinno być zagwarantowane od samego początku postępowania, niezwykle ważna jest bowiem zarówno obecność obrońcy przy pierwszych przesłuchaniach podejrzanego, jak i udzielenie pomocy w formułowaniu środków odwoławczych, na przykład w związku z decyzjami o stosowaniu środków zapobiegawczych⁴. Bardzo często zachowanie podejrzanego w początkowej fazie postępowania wywołuje nieodwracalne skutki dla dalszego przebiegu procesu i wpływa na możliwość realizacji jego uprawnień. Skutkiem odmowy dopuszczenia obrońcy w początkowej fazie postępowania może być zatem uznanie całego postępowania za nierzetelne, tj. naruszające standard wynikający z art. 6 EKPC⁵. Należy mieć zatem na względzie stanowisko wyrażone w sprawie Salduz, zgodnie z którym pomoc adwokata ma być zagwarantowana już przy pierwszym policyjnym przesłuchaniu:

[...] chyba że – w świetle szczególnych okoliczności danej sprawy – zostanie wykazane występowanie nieodpartych argumentów na rzecz ograniczenia prawa do adwokata. Nawet jednak, gdy takie nieodparte argumenty mogą wyjątkowo usprawiedliwić odmowę dostępu do adwokata, ograniczenie takie – jakiegokolwiek byłoby jego uzasadnienie – nie może bezpodstawnie naruszyć praw oskarżonego, gwarantowanych w art. 6. Prawo do obrony zostaje, w zasadzie, naruszone w sposób nieodwracalny, gdy obciążające wyjaśnienia, złożone w czasie przesłuchania policyjnego bez udziału obrońcy, zostają wykorzystane dla późniejszego skazania⁶.

³ Wyrok SN z 9.2.2004 r., V KK 194/03, OSNKW 2004, Nr 4, poz. 42.

⁴ Wyrok ETPC z 27.5.2004 r. w sprawie Yurttas p. Turcji, skargi nr 25143/94 oraz 27098/95, § 76.

⁵ Wyrok ETPC z 8.2.1996 r. w sprawie John Murray p. Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 18731/91, § 73.

⁶ Wyrok ETPC z 27.11.2008 r. w sprawie Salduz p. Turcji, skarga nr 36391/02, § 55. Na marginesie należy wskazać, że w sprawach p. Polsce Trybunał dwukrotnie wskazywał na naruszenie art. 6 ust. 3 lit. c Konwencji z uwagi na nieobecność obrońcy przed pierwszym przesłuchaniem z uwagi na szczególnie wrażliwą sytuację podejrzanych – wyrok ETPC z 31.3.2009 r. w sprawie Płonka p. Polsce, skarga nr 20310/02; wyrok ETPC z 2.3.2010 r. w sprawie Adamkiewicz p. Polsce, skarga nr 20310/02.

Nieznajomość prawa szkodzi. Opierając na tej zasadzie proces karny, państwo powinno dążyć do jak najszerszego i jak najbardziej zrozumiałego wyjaśnienia w przystępnej formie zakresu praw i obowiązków przysługujących uczestnikowi postępowania. Tymczasem brak jest należytej edukacji na temat praw przysługujących jednostkom w postępowaniu karnym, co niewątpliwie przekłada się na niską świadomość prawną obywateli w tym zakresie.

Jak wynika z badania przeprowadzonego z inicjatywy Stowarzyszenia Sędziów Polskich Iustitia „Diagnoza świadomości Polaków 2016”⁷, że świadomością prawną Polaków jest źle. Nie rozumieją oni skutków podwójnego awizowania pisma skierowanego do nich z sądu ani złożenia apelacji po terminie. Świadomości prawnej Polaków nie poprawia obszerność prawa, jego częste zmiany, bogate orzecznictwo sądowe, rzadko rozumiały język prawniczy oraz brak dostępu do informacji⁸.

Trzy lata później, w 2019 r., agencja SW Research przeprowadziła badanie „Świadomość prawna Polaków” w ramach kampanii informacyjnej „Adwokat w każdym przypadku”, organizowanej przez Naczelną Radę Adwokacką. Jak wynika z badania, 44% ankietowanych Polaków oceniło swoją znajomość prawa jako dobrą, ale tylko 6% badanych było pewnych swojej wiedzy. Znaczący jest fakt, że aż 41% badanych nie umiało udzielić odpowiedzi na to pytanie. Obrazu niskiej świadomości prawnej Polaków dopełnia badanie źródeł czerpania informacji o prawie. Ankietowani najczęściej wskazywali Internet, w 43% przypadków czerpiąc wiedzę ze specjalistycznych serwisów i forów, w 37% z forów internetowych, przy czym aż w 36% przypadków uznając informacje znalezione na forach internetowych za wiarygodne. Do znajomych i rodziny zwraca się 27%, a jedynie 20% konsultuje swój problem prawny odpłatnie w kancelarii. Nie bez wpływu na ocenę świadomości prawnej Polaków pozostaje fakt, że 10% ankietowanych nie skorzystało z pomocy prawnika, mimo że znalazło się w sytuacji tego wymagającej. W 54% przypadków wynikało to z przeświadczenia, że potrzebujący są w stanie poradzić sobie z problemem samodzielnie, a w 26% – z braku pieniędzy. Z kolei 10% badanych nie wiedziało, gdzie takiej pomocy szukać. Biorąc pod uwagę fakt niskiej świadomości prawnej naszego społeczeństwa, źródła czerpania wiedzy na temat prawa oraz niekorzystanie z pomocy profesjonalnych pełnomocników, sytuacja osoby, która znajduje się w sferze zainteresowania organów ścigania, wydaje się niezwykle trudna⁹. Pomijając stres związany

⁷ *Diagnoza świadomości prawnej Polaków 2016. Główne wyniki badania wizerunku wymiaru sprawiedliwości i wiedzy prawnej Polaków*, Ariadna. Ogólnopolski Panel Badawczy, https://zpp.net.pl/wp-content/uploads/2017/08/omt9ag_09.03.2016NiewiadomoprarnaPolakw2016.pdf [dostęp: 15.10.2019].

⁸ A. Łukaszewicz, *Świadomość prawna Polaków – badanie Stowarzyszenia Sędziów Polskich Iustitia*, „Rzeczpospolita”, 8.03.2016, <https://www.rp.pl/Prawnicy/303089994-Swiadomosc-prawna-Polakow---badanie-Stowarzyszenia-Sedziow-Polskich-Iustitia.html> [dostęp: 15.10.2019].

⁹ Wyniki badania dostępne są na stronie: <http://www.adwokatura.pl/z-zycia-nra/polacy-wybijaja-fora-internetowe-zamiast-prawnika-badania-nra> [dostęp: 15.10.2019].

z przesłuchaniem oraz konsekwencje stąd wynikające, brak znajomości swoich praw może istotnie zaszkodzić już przy pierwszym przesłuchaniu. Ponieważ polska ustawa karna dopuszcza ściganie nieletnich w wieku od 15 lat – sytuacja jednostki może być bardzo dramatyczna.

Nie można tracić z pola widzenia faktu, że ustawodawca nakłada na organy prowadzące postępowanie karne obowiązek informowania jednostki o przyśługujących jej w postępowaniu karnym prawach i obowiązkach. Stanowi to jeden z podstawowych warunków zapewnienia odpowiednich gwarancji procesowych stawianych współczesnemu procesowi karnemu. Nie sposób wyobrazić sobie rzetelnego procesu sądowego bez należycie poinformowanych uczestników, którzy nie znając swoich praw, nie orientują się w swojej sytuacji i dokonują czynności godzących w ich najlepszy interes. Stąd tak ważna jest świadomość własnych praw i obowiązków w postępowaniu karnym.

Nie ulega wątpliwości, że pouczenie o prawach powinno zawierać informację dostępną w języku prostym i dostępną dla potencjalnego uczestnika postępowania – a więc przejrzystą, przystępną i jednoznacznie sformułowaną. Przekaz powinien być jasny, a zatrzymany powinien być informowany o swoich uprawnieniach i obowiązkach, a także o potencjalnych skutkach podjęcia lub zaniechania określonych działań mających znaczenie dla postępowania karnego. Ma to tym większe znaczenie, że aktualnie mamy do czynienia z nieustannymi nowelizacjami kodeksu postępowania karnego. Zorientowanie się więc w swoich prawach i obowiązkach niekoniecznie musi być zadaniem łatwym.

Na temat zakresu pouczeń wypowiada się Kodeks postępowania karnego. Zgodnie z art. 300 § 1 k.p.k. przed pierwszym przesłuchaniem należy pouczyć podejrzanego o jego uprawnieniach: do składania wyjaśnień, do odmowy składania wyjaśnień lub odmowy odpowiedzi na pytania, do informacji o treści zarzutów i ich zmianach, do składania wniosków o dokonanie czynności śledztwa lub dochodzenia, do korzystania z pomocy obrońcy – w tym do wystąpienia o obrońcę z urzędu, do końcowego zaznajomienia z materiałami postępowania przygotowawczego, jak również o innych uprawnieniach i obowiązkach. Pouczenie należy wręczyć podejrzanemu na piśmie, a podejrzany otrzymanie pouczenia potwierdza podpisem. W myśl art. 300 § 2 k.p.k. przed pierwszym przesłuchaniem albo niezwłocznie po ustaleniu pokrzywdzonego, jeżeli odstąpiono od jego przesłuchania, poucza się pokrzywdzonego o posiadaniu statusu strony procesowej w postępowaniu przygotowawczym oraz o wynikających z tego uprawnieniach, w szczególności: do składania wniosków o dokonanie czynności śledztwa lub dochodzenia i warunkach uczestniczenia w tych czynnościach, do korzystania z pomocy pełnomocnika, w tym do złożenia wniosku o wyznaczenie pełnomocnika z urzędu, jak również o innych uprawnieniach i obowiązkach oraz ich konsekwencjach. Pouczenie obejmuje również informację o: możliwościach naprawienia szkody przez oskarżonego lub uzyskania kompensaty państwowej, dostępie do pomocy prawnej, dostępnych środkach ochrony i pomocy,

możliwości wydania europejskiego nakazu ochrony, organizacjach wsparcia pokrzywdzonych, możliwości zwrotu kosztów poniesionych w związku z udziałem w postępowaniu. Pouczenie należy wręczyć pokrzywdzonemu na piśmie, którego otrzymanie pokrzywdzony potwierdza podpisem. W razie odstąpienia od przesłuchania pokrzywdzonego pouczenie podlega doręczeniu.

Według art. 300 § 3 k.p.k. przed pierwszym przesłuchaniem poucza się świadka o jego uprawnieniach i obowiązkach określonych w art. 177–192a oraz dostępnych środkach ochrony i pomocy, o których mowa w ustawie z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka¹⁰.

Dopełnieniem krajowych przepisów ustawowych są wytyczne formułowane we wtórym prawie Unii Europejskiej. Szczególną pozycję w tym zakresie zajmuje dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2012/13/UE z dnia 22 maja 2012 r. w sprawie prawa do informacji w postępowaniu karnym¹¹. Dyrektywa ustanawia przepisy dotyczące prawa osób podejrzanych lub oskarżonych (w tym zatrzymanych) do informacji dotyczących praw przysługujących im w postępowaniu karnym oraz treści oskarżenia przeciwko nim, a także prawa osób podlegających europejskiemu nakazowi aresztowania do informacji dotyczących przysługujących im praw¹²; dyrektywa ta ma zastosowanie od chwili poinformowania osób przez właściwe organy państwa członkowskiego, że są one podejrzane lub oskarżone o popełnienie przestępstwa¹³. Przepis art. 3 dyrektywy w sprawie prawa do informacji nakłada na państwa członkowskie obowiązek zapewnienia niezwłocznego udzielenia osobom podejrzany lub oskarżonym informacji dotyczących praw procesowych, stosowanych zgodnie z prawem krajowym, w szczególności w zakresie prawa: dostępu do obrońcy; dostępu do bezpłatnej porady prawnej i warunków jej uzyskania; do informacji dotyczących

¹⁰ Wzory pouczeń określił Minister Sprawiedliwości w kolejnych rozporządzeniach (art. 300 § 4 k.p.k.). Zgodnie z wolą ustawodawcy powinien przy tym uwzględnić konieczność zrozumienia pouczenia także przez osoby niekorzystające z pomocy obrońcy lub pełnomocnika. I tak w dniu 15 kwietnia 2016 r. weszły w życie: rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 kwietnia 2016 r. w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach obwinionego w postępowaniu w sprawie o wykroczenie (Dz.U. z 2016 r., poz. 511), rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 kwietnia 2016 r. w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach podejrzanego w postępowaniu karnym (Dz.U. z 2016 r., poz. 512), rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 kwietnia 2016 r. w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach tymczasowo aresztowanego w postępowaniu karnym (Dz.U. z 2016 r., poz. 513), rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 kwietnia 2016 r. w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach pokrzywdzonego w postępowaniu karnym (Dz.U. z 2016 r., poz. 514), rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 kwietnia 2016 r. w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach świadka w postępowaniu karnym (Dz.U. z 2016 r., poz. 515).

¹¹ Dziennik Urzędowy UE L 142/1 z 2012; dalej: dyrektywa w sprawie prawa do informacji. Dyrektywa miała być transponowana do systemów krajowych poszczególnych państw członkowskich do dnia 2 czerwca 2014 r. – por. art. 11 ust. 1 dyrektywy w sprawie prawa do informacji.

¹² Art. 1 dyrektywy w sprawie prawa do informacji.

¹³ Por. art. 2 ust. 1 dyrektywy w sprawie prawa do informacji.

oskarżenia¹⁴; do tłumaczenia ustnego i pisemnego; do odmowy składania wyjaśnień. Jak wskazuje się w dyrektywie, informacja na temat tych praw umożliwi skuteczną ich wykonywanie¹⁵. Przepis art. 4 dyrektywy w sprawie prawa do informacji nakłada na państwa członkowskie obowiązek dostarczenia zatrzymanym lub aresztowanym w trybie bezzwłocznym pisemnego pouczenia o ich prawach, w szczególności tych wymienionych w art. 3 dyrektywy, ale też dodatkowych informacji o prawie: do dostępu do materiałów sprawy; do poinformowania władz konsularnych oraz jednej osoby; do dostępu do pilnej pomocy medycznej; oraz do uzyskania informacji o maksymalnej liczbie godzin lub dni, podczas których osoba podejrzana lub oskarżona może być pozbawiona wolności, zanim zostanie postawiona przed organem sądowym¹⁶. Pouczenie o prawach musi ponadto zawierać podstawowe informacje o wszelkich dostępnych na mocy prawa krajowego możliwościach zakwestionowania zgodności z prawem aresztowania, oceny zasadności decyzji o aresztowaniu lub złożenia wniosku o zwolnienie tymczasowe¹⁷. Z kolei art. 5 dyrektywy w sprawie prawa do informacji zobowiązuje państwa członkowskie, aby osoby zatrzymane w celu wykonania europejskiego nakazu aresztowania otrzymały niezwłocznie odpowiednie pouczenie zawierające informacje o przysługujących im prawach zgodnie z prawem krajowym wdrażającym decyzję ramową 2002/584/WSiSW w państwie członkowskim wykonującym ENA.

Udzielenie informacji na temat stosownych praw winno być odnotowane przy użyciu procedur rejestracji określonych w prawie danego państwa członkowskiego¹⁸. Ponadto dyrektywa zobowiązuje państwa członkowskie do stworzenia możliwości, aby osoby podejrzane lub oskarżone bądź ich obrońcy mieli prawo zakwestionowania, zgodnie z procedurami przewidzianym w prawie krajowym, braku lub odmowy udzielenia przez właściwe organy informacji zgodnie z omawianą dyrektywą¹⁹.

Co jednak istotne, dyrektywa zobowiązuje państwa członkowskie, aby informacje dotyczące ww. praw zostały udzielone w prostym i przystępnym języku, z uwzględnieniem wszelkich specjalnych potrzeb osób podejrzanych lub oskarżonych, wymagających szczególnego traktowania²⁰. Dodatkowo osoby zatrzymane winny otrzymać pouczenie na piśmie²¹, w języku dla nich zrozumia-

¹⁴ Tj. informacji przekazywanych osobom podejrzany lub oskarżonym o czynie zabronionym, o którego popełnienie są one podejrzane lub oskarżone, w tym kwalifikacji prawnej czynu i powodach zatrzymania lub aresztowania – por. szerzej art. 6 dyrektywy w sprawie prawa do informacji.

¹⁵ Por. art. 3 ust. 1 dyrektywy w sprawie prawa do informacji.

¹⁶ Por. art. 4 ust. 1 i 2 dyrektywy w sprawie prawa do informacji.

¹⁷ Por. art. 4 ust. 3 dyrektywy w sprawie prawa do informacji.

¹⁸ Por. art. 8 ust. 1 dyrektywy w sprawie prawa do informacji.

¹⁹ Art. 8 ust. 2 dyrektywy w sprawie prawa do informacji.

²⁰ Por. art. 3 ust. 2 dyrektywy w sprawie prawa do informacji.

²¹ Por. art. 4 ust. 1 dyrektywy w sprawie prawa do informacji.

łym, a w przypadku gdy pouczenie o prawach nie jest dostępne w odpowiednim języku, osoby podejrzane lub oskarżone są informowane o przysługujących im prawach ustnie w języku dla nich zrozumiałym. Następnie przekazuje się im bez nieuzasadnionej zwłoki pouczenie o prawach w języku dla nich zrozumiałym²².

Podkreślić należy, że pouczenia w polskim postępowaniu karnym zostały sporządzone wbrew dyspozycji art. 3 ust. 2 dyrektywy w sprawie prawa do informacji, a sposób ich udzielania może budzić wątpliwości z punktu widzenia art. 6 EKPC. Aktualnie w przygotowaniu są projekty nowych rozporządzeń Ministra Sprawiedliwości: w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach podejrzanego, pokrzywdzonego i świadka w postępowaniu karnym. Podstawowym ich mankamentem jest jednak to, że skupiają się jedynie na uwzględnieniu zmian wprowadzonych do Kodeksu postępowania karnego w ramach ostatniej nowelizacji. Należy przy tym wskazać, że język tych pouczeń wciąż nie jest ani prosty, ani zrozumiały. Sporządzenie pouczeń ogranicza się bowiem do przepisania przepisów w kolejności, która przypomina dowolną. Niektóre postanowienia przepisów zostają dosłownie powtórzone z Kodeksu postępowania karnego. W konsekwencji pouczenia wciąż nie uwzględniają zasadniczego faktu, że ich podstawowymi odbiorcami są uczestnicy nie władający językiem prawniczym. Zrozumienie więc wskazanych pouczeń może okazać się zadaniem niewykonalnym. W konsekwencji założenia rozporządzenia są nieprawidłowe – wskazuje się bowiem, że zgodnie z upoważnieniem ustawowym zawartym w art. 300 § 4 k.p.k., podejrzany powinien być poinformowany o przysługujących mu prawach w sposób dla niego zrozumiały, także gdy nie korzysta z pomocy pełnomocnika. Zdaniem projektodawcy „obecnie obowiązujące pouczenie spełnia tę rolę”. Tymczasem, jak już wspomniano, zmiana ogranicza się do uzupełnienia w nowym rozporządzeniu pouczenia o informacje o nowym zakresie obowiązków i uprawnień podejrzanego wynikającym ze zmiany art. 138 i art. 139 k.p.k. oraz dodania art. 338b k.p.k.

Należy wskazać, że przy okazji wprowadzania rozporządzeń w 2016 r. krytycznie odniósł się do nich Rzecznik Praw Obywatelskich²³, wskazując, że nowe – podobnie jak i poprzednio obowiązujące – wzory pouczeń (podejrzanego, pokrzywdzonego, świadka, tymczasowo aresztowanego oraz obwinionego) nie odpowiadają w pełni standardom informowania uczestników postępowania karnego o przysługujących im prawach i obowiązkach wynikającym z dyrektywy w sprawie informacji. W ocenie Rzecznika „tak sformułowana treść

²² Art. 4 ust. 5 dyrektywy w sprawie prawa do informacji.

²³ Wystąpienie generalne Rzecznika Praw Obywatelskich do Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 kwietnia 2016 r. (znak II.510.363.2016.VV), <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/rpo-postuluje-zmiane-wzorow-pouczen-dla-osob-uczestniczacych-w-postepowaniach-karnych> [dostęp: 31.10.2019]. Zob. również raport Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka pt. *Jak informować w postępowaniu karnym? Polskie prawo i praktyka a standardy europejskie*, Warszawa 2016, http://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2016/04/dyrektywa_ca%C5%82o%C5%9B%C4%871.pdf [dostęp: 31.10.2019].

pouczeń zdaje się nie być w stanie zapewnić przekazanie podmiotowi niebędącemu profesjonalistą (podejrzanemu, tymczasowo aresztowanemu, pokrzywdzonemu, świadkowi oraz obwinionemu) pełnego obrazu jego sytuacji prawno-procesowej²⁴. Nie bez znaczenia przy ocenie polskiej regulacji powinien być orientacyjny wzór pouczenia o prawach wskazany w załączniku nr 1 do dyrektywy 2012/13/UE. Pomimo jego jedynie przykładowego charakteru można na pierwszy rzut oka dostrzec różnicę między redakcją językową przykładowego pouczenia w dyrektywie oraz w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości. Ta pierwsza sporządzona została językiem prostym, potocznym, przystępnym nieprofesjonalnemu uczestnikowi postępowania karnego. Ta druga wydaje się być zrozumiała jedynie dla specjalistów w dziedzinie postępowania karnego. Zgodzić się należy z postulatem Rzecznika Praw Obywatelskich co do konieczności

[...] zmiany podejścia do formułowania treści pouczeń, zarówno w aspekcie materialnym, jak i formalnym. Przedstawienie informacji o prawach i obowiązkach zainteresowanego w bardziej przystępnej i bezpośredniej formie przyczyni się do zwiększenia świadomości prawnej zainteresowanych oraz urzeczywistnienia zasad rzetelnego postępowania²⁵.

Zasadny jest również postulat „wprowadzenia obowiązku dodatkowego ustnego udzielenia stosownych informacji, które mogłyby stanowić uzupełnienie i rozwinięcie pouczenia pisemnego”, a także skorzystania z formy infografik czy też schematów²⁶.

Jak słusznie podkreśla się ponadto w doktrynie, dokładając do tak sformalizowanego pouczenia kwestię stresu związanego z zatrzymaniem, brak umiejętności czytania ze zrozumieniem, niechęć funkcjonariusza dokonującego przesłuchania, a także praktykę nieczytania formularza pouczenia przed podpisaniem (co miałyby rzekomo wpływać korzystnie na sytuację osoby przesłuchiwaną), należy zwrócić uwagę na fakt, że żaden z przepisów Kodeksu postępowania karnego czy też rozporządzenia nie nakazuje przesłuchującemu sprawdzenia, czy przesłuchiwany zrozumiał swoje prawa. Fałszywe jest bowiem obowiązujące w praktyce założenie, że skoro określonej osobie wręczono odpowiedni formularz z pouczeniem, to jest to równoznaczne z jej uświadomieniem co do zakresu praw i obowiązków procesowych. Tymczasem, jak zasadnie wskazują Dominika Czerniak i Wojciech Jasiński, jeżeli organ procesowy nie zadbał, aby wskazane osoby w należytych stopniu zrozumiały swoje prawa i obowiązki procesowe, lecz starał się wykorzystać ich przymusowe położenie w celu przyspieszenia postępowania, to tak przekazanej informacji nie można uznać za spełniającą warunki określone w art. 16 k.p.k.²⁷

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ D. Czerniak, W. Jasiński, *Pouczenia osoby podejrzanej oraz podejrzanej o uprawnieniach i obowiązkach procesowych po nowelizacji Kodeksu postępowania karnego*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2015, nr 100, s. 74.

Równie krytycznie odnieść należy się do projektowanych rozporządzeń Ministra Sprawiedliwości w sprawie pouczeń²⁸. Przykładowo: projektodawca w jednym zdaniu informuje o przeciwstawnych prawach, tj. o prawie do składania wyjaśnień, także na piśmie, oraz prawie do odmowy składania wyjaśnień lub odmowy odpowiedzi na poszczególne pytania, bez konieczności podania przyczyn odmowy (art. 175 § 1 i art. 176 § 1 k.p.k.). Ponadto trudności budzi dla laików zrozumienie rozróżnienia prawa do obrony z wyboru i prawa do obrony z urzędu. Projektowane rozporządzenia nie zawierają informacji dotyczących tego, że prawo do adwokata przysługuje już od pierwszej chwili zatrzymania, czy też – jak stanowi art. 3 ust. 2 Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE z dnia 22 października 2013 r. w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie prawa do poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności²⁹ – „od najwcześniejszego spośród następujących terminów: a) przed ich przesłuchaniem przez policję lub inny organ ścigania lub organ sądowy; b) w momencie prowadzenia przez organy ścigania lub inne właściwe organy czynności dochodzeniowych lub innych czynności dowodowych zgodnie z ust. 3 lit. c); c) niezwłocznie po pozbawieniu wolności; d) zanim zostaną wezwani do stawienia przed sądem właściwym w sprawach karnych w odpowiednim czasie, zanim stawia się przed tym sądem”³⁰. Należy zatem postawić zarzut niezgodności dotychczasowych i projektowanych rozporządzeń Ministra Sprawiedliwości dotyczących wzorów pouczeń z art. 3 ust. 2 dyrektywy w sprawie prawa do informacji w postępowaniu karnym.

W kwietniu 2017 r. Helsińska Fundacja Praw Człowieka i Rzecznik Praw Obywatelskich opracowali wspólnie ulotki informujące o prawach i obowiązkach osób w postępowaniu karnym. Ulotki zostały przygotowane dla osób w trudnej sytuacji – ofiar, świadków i wszystkich innych, wobec których wymiar sprawiedliwości prowadzi działania. Ulotki tłumaczą na prosty język prawa i obowiązki zapisane w przepisach. Odpowiadają na pytania: jakie masz prawa w tej sytuacji? Gdzie możesz szukać pomocy? Od czego zależy, że Twoje działanie będzie skuteczne? Jakie masz obowiązki? Z kim możesz się kontaktować? Cudzoziemców zaś informują – po angielsku i rosyjsku – jak się zachować, kiedy nie rozumie się dostatecznie języka polskiego³¹. Ulotki te nie są jednak

²⁸ Por. projekt rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach podejrzanego w postępowaniu karnym, dostępny na stronie: <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12326403> [dostęp: 31.10.2019].

²⁹ Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej L 294/1 z 2013 r.

³⁰ Por. uwagi Rzecznika Praw Obywatelskich w sprawie II.5150.5.2019.

³¹ Ulotki dostępne są na stronie: <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/wzory-pouzen-dla-swiadka-podejrzanego-pokrzywdzonego-zatrzymanego-obwinionego-tymczasowo-aresztowanego> [dostęp: 31.10.2019].

wykorzystywane przez organy ścigania – pozostaje tylko nadzieja, że z czasem naborą one praktycznego wymiaru.

Mimo więc, że można odnieść wrażenie, że zarówno przepisy Kodeksu postępowania karnego dotyczące pouczeń, jak i przepisy prawa UE w zakresie prawa dostępu do informacji mogłyby wypełniać lukę, jaką jest niewątpliwie brak edukacji jednostek na temat przysługujących im praw w postępowaniu karnym, to jednak istotne i wskazane wyżej niedostatki zarówno na poziomie legislacji, jak i praktyki stosowania prawa uprawniają do twierdzenia, że tak nie jest, stąd potrzeba edukacji jednostek w tym zakresie jest nieodzowna. W przeciwnym razie istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że proces karny cechować będzie nierzetelność. Jest bowiem oczywistym, że brak edukacji jednostek na temat przysługujących im praw w postępowaniu karnym, przy jednoczesnych niejasnych pouczeniach w tym zakresie, może wprost przełożyć się na naruszenie podstawowych uprawnień procesowych, w tym konstytucyjnie chronionych praw do obrony formalnej i do obrony materialnej czy prawa do sądu³².

Należy uznać za słuszny wyrażony w doktrynie pogląd, że wykonywanie prawa do obrony w sposób zgodny z dyrektywą 2013/48 zależy w pierwszej kolejności od zagwarantowania skutecznych (a więc przejrzystych i zrozumiałych) pouczeń o prawie do obrońcy. Zgodzić się należy z Barbarą Grabowską-Moroz, że od skutecznego pouczenia zależy m.in. możliwość zrzeczenia się prawa do obrońcy (art. 9 dyrektywy 2013/48) lub jego ewentualnego ograniczenia (poprzez np. odmowę udziału obrońcy w czynnościach procesowych)³³.

Ma to jeszcze większe znaczenie, jeżeli oskarżonym jest dziecko. Dlatego, zgodnie z art. 4 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/800 z dnia 11 maja 2016 r. w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym, państwa członkowskie zapewniają, aby w sytuacji gdy dzieci zostają poinformowane, że są podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym, niezwłocznie udzielono im informacji o przysługujących im prawach zgodnie z dyrektywą 2012/13/UE oraz o ogólnych aspektach przebiegu postępowania³⁴. Katalog został ten poszerzony o prawa wskazane w dyrektywie 2016/800/UE z naciskiem, aby poinformować o nich niezwłocznie w odniesieniu m.in. do prawa do poinformowania podmiotu odpowiedzialności rodzicielskiej, prawa do pomocy adwokata, prawa do ochrony prywatności, prawa do towarzyszenia dziecku na etapach postępowania innych niż rozprawa oraz posiedzenia sądowe przez podmiot odpowiedzialności rodzicielskiej oraz prawa do pomocy prawnej z urzędu. Państwa mają

³² Por. też w tym zakresie motyw 14 Preambuły dyrektywy w sprawie prawa do informacji.

³³ *Prawo dostępu do obrońcy w świetle prawa europejskiego*, red. B. Grabowska-Moroz, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2018, s. 36, <http://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2018/05/Prawo-dost%C4%99pu-do-obroncy-w-swietle-prawa-UE-FIN.pdf> [dostęp: 31.10.2019].

³⁴ Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej L 132/1 z 2016 r., dalej dyrektywa 2016/800/UE.

jednocześnie obowiązek poinformowania na najwcześniejszym właściwym etapie postępowania, w odniesieniu do: prawa do indywidualnej oceny, prawa do badania lekarskiego, prawa do ograniczenia pozbawienia wolności i do stosowania środków alternatywnych, w tym prawa do okresowej kontroli aresztowania, prawa do towarzyszenia dziecku podczas rozprawy oraz posiedzeń sądowych przez podmiot odpowiedzialności rodzicielskiej, prawa do osobistej obecności na rozprawie oraz prawa do skutecznych środków naprawczych. Informacje te powinny zostać udzielone pisemnie lub ustnie, w prostym i przystępnym języku, oraz odnotowane zgodnie z procedurą utrwalania czynności postępowania określoną w prawie krajowym. Dodatkowo, w przypadku gdy podejrzanym jest dziecko, państwo ma obowiązek udzielenia tych samych informacji co dziecku wobec podmiotu odpowiedzialności rodzicielskiej sprecyzowane w art. 5 dyrektywy 2016/800/UE. Tylko wówczas istnieje gwarancja, że dziecko będzie mogło z nich skorzystać.

Nie bez znaczenia jest tu również standard wypracowany przez Europejski Trybunał Praw Człowieka. Prawo do informacji o prawach i obowiązkach procesowych uznaje się za jeden z warunków rzetelnego procesu³⁵. Oczywiście powyższe prawo nie zostało wyrażone wprost w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, niemniej wynika ono z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, w którym podkreśla się, że jest to jedna z gwarancji skutecznej ochrony praw wynikających z art. 6 Konwencji³⁶. Obowiązek informacyjny ma tu kluczowe znaczenie dla oceny skutecznego zrzeczenia się przysługujących jednostce praw³⁷.

Należy podkreślić znaczenie poinformowania podejrzanego o prawie do milczenia. Samo pouczenie o tym, że dany dowód może zostać użyty przeciwko przesłuchiwanemu, nie jest wystarczające do uznania, że pouczenie było prawidłowe i pełne, a osoba dokonała świadomego wyboru, rezygnując z prawa do milczenia³⁸.

³⁵ I. Nowikowski, *Kilka uwag o zasadzie rzetelnego procesu (kwestie wybrane)*, [w:] *Rzetelny proces karny. Księga jubileuszowa Profesor Zofii Świdry*, red. J. Skorupka, Wolters Kluwer, Warszawa 2009, s. 46–50.

³⁶ Wyrok ETPC z 11.12.2008 r. w sprawie Panovits p. Cyprowi, skarga nr 4268/04.

³⁷ Wyroki ETPC z: 14.10.2010 r. w sprawie Brusco p. Francji, skarga nr 1466/07, § 54; 24.10.2013 r. w sprawie Navone i Inni p. Monako, skargi nr 62880/11, 62892/11 i 62899/11, § 74. Osoba znajdująca się w policyjnej izbie zatrzymań korzysta zarówno z prawa do niesamooskarżania się oraz do milczenia, a także do korzystania z pomocy адвоката w toku przesłuchania. To są odrębne prawa. W konsekwencji zrzeczenie się któregośkolwiek z nich nie pociąga automatycznie zrzeczenia się pozostałych. Mimo to owe prawa się uzupełniają, ponieważ w policyjnej izbie zatrzymań osoby muszą *a fortiori* mieć zapewnioną pomoc адвоката, jeżeli wcześniej nie zostały poinformowane przez władze o prawie do milczenia.

³⁸ *Ibidem*; wyrok ETPC z 27.10.2011 r. w sprawie Stojkovic p. Francji i Belgii, skarga nr 25303/08, § 54. Prawo do milczenia oraz zakaz samooskarżania się służą zasadzie ochrony wolności wyboru podejrzanego: czy będzie wyjaśniać, czy też będzie milczeć w toku przesłuchania przez policję. Taka wolność wyboru jest skutecznie zmniejszona w sprawie, w której

Prawo do rzetelnej informacji na temat swoich praw stanowi wyraz zaufania państwa do obywateli, ale też zwiększa zaufanie do systemów wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych wszystkich państw członkowskich, co z kolei, jak stanowi dyrektywa w sprawie prawa do informacji, powinno doprowadzić do skuteczniejszej współpracy sądowej opartej na wzajemnym zaufaniu³⁹.

Edukacja w tym zakresie powinna przebiegać dwutorowo – zarówno w zakresie szkoleń dedykowanych obywatelom, jak również w zakresie szkoleń profesjonalnych prawników, z racji wykonywanego zawodu pouczających obywateli o przysługujących im prawach, tak by obowiązek ten wykonywany był należycie. W tym miejscu zaakcentować chociażby wypada, że na potrzebę szkoleń w tym zakresie wskazuje dyrektywa w sprawie prawa do informacji w postępowaniu karnym, która w art. 9 nakłada na państwa członkowskie obowiązek zapewnienia odpowiednich szkoleń sędziów, prokuratorów, policjantów i pracowników wymiaru sprawiedliwości uczestniczących w postępowaniach karnych – pod kątem celów ww. dyrektywy. Niezbędna jest także edukacja młodzieży w tym zakresie, zwłaszcza że w określonych wypadkach odpowiedzialności karnej odpowiadają małoletni od 15. roku życia, a nieletni od 13. roku życia za popełnienie czynu karalnego. Brak w tym zakresie systemowych działań, tzn. mimo że można wskazać szkoły, które na własną rękę opracowały autorskie programy dotyczące edukacji prawnej⁴⁰, to w większości z nich wciąż nie sposób znaleźć takich form edukacji. Nie sprzyja temu fakt, że pomimo wielości podręczników dotyczących edukacji prawnej, w zasadzie szcątkowo, o ile w ogóle, wspomina się w nich o prawach i obowiązkach uczestników postępowania karnego, a także o konsekwencjach niezachowania prawa do milczenia, o zakazie samooskarżania i prawie do obrony, w tym prawie do adwokata. W związku z powyższym postulować należy wprowadzenie obowiązkowych zajęć praktycznych obejmujących kwestie związane z katalogiem praw i obowiązków podejrzanego, zatrzymanego, aresztowanego, pokrzywdzonego i świadka. Może to w istotny sposób zwiększyć świadomość prawną społeczeństwa. Jako przykład warto wskazać panel

podejrzanego wybrał milczenie w toku przesłuchania, a władze użyły podstępów (np. policyjny informator w jednej celi z podejrzanym), aby uzyskać przyznanie się do winy czy też inne samooskarżające się wyjaśnienia od podejrzanego celem wykorzystania ich w toku procesu; zob. wyrok ETPC z 5.11.2002 r. w sprawie Allan p. Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 48539/99, § 50.

³⁹ Motyw 10 Preambuły dyrektywy w sprawie prawa do informacji.

⁴⁰ Dla przykładu II Liceum Ogólnokształcące w Poznaniu wprowadziło program Edukacji Prawnej, realizowany w wymiarze 25 godzin w klasach I, 25 godzin w klasach II oraz 5 godzin w klasach III. Zajęcia prowadzone są przez sędziów, prokuratorów, adwokatów oraz radców prawnych i obejmują następujące formy pracy: symulacje sądowe, praktyczne formy wykorzystania wiedzy prawnej, w tym prawa rodzinnego, cywilnego, karnego, administracyjnego, prawa pracy itd., tworzenie pism urzędowych i sądowych, rozwiązywanie kasusów, bezpośrednie uczestnictwo w rozprawach (dla młodzieży jest to nowe doświadczenie poznawcze, które wzbogaca wiedzę na temat działania polskiego systemu sądowego), wycieczki do sądów rejonowych i sądu okręgowego, udział w wydarzeniach organizowanych przez sądy – Ogólnopolski Dzień Edukacji Prawnej, Dzień Wymiaru Sprawiedliwości czy Tydzień Konstytucyjny i in.

poświęcony symulacji przesłuchania podejrzanego na komisariacie policji, przewidziany w programie III Kongresu Praw Obywatelskich⁴¹, organizowanego przez Rzecznika Praw Obywatelskich.

Kończąc rozważania na obrany w niniejszej publikacji temat wskazać należy, że edukacja o prawach człowieka, tak jak i sama ich problematyka, mają wiele wymiarów. Jednym z nich jest, w naszym przekonaniu, leżący po stronie państwa obowiązek zapewnienia obywatelom dostępu do bezpłatnych szkoleń w tematyce praw w postępowaniu karnym. Skoro bowiem odpowiedzialność karna zaczyna się już w stosunkowo młodym wieku, to każdy z nas winien mieć podstawową wiedzę na temat przysługujących mu praw. Szkolenia takie winny odbywać się już na poziomie pierwszych klas szkół ponadpodstawowych i obejmować także zajęcia praktyczne. Wiedza na temat praw winna być bowiem zdobywana nie na salach sądowych, ale zdecydowanie wcześniej, w szkole. Niestety, oferta takich szkoleń jest uboga, co odbywa się ze szkodą nie tylko dla całego społeczeństwa, ale w końcu także i dla szeroko pojętego wymiaru sprawiedliwości.

Bibliografia

- Czerniak D., Jasiński W., *Pouczenia osoby podejrzananej oraz podejrzanego o uprawnieniach i obowiązkach procesowych po nowelizacji Kodeksu postępowania karnego*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2015, nr 100.
- Diagnoza świadomości prawnej Polaków 2016. Główne wyniki badania wizerunku wymiaru sprawiedliwości i wiedzy prawnej Polaków*, Ariadna. Ogólnopolski Panel Badawczy, https://zpp.net.pl/wp-content/uploads/2017/08/omt9ag_09.03.2016NiewiadomoprarnaPolakw2016.pdf [dostęp: 15.10.2019].
- Dudka K., Paluszkiwicz H., *Postępowanie karne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Helsińska Fundacja Praw Człowieka, *Jak informować w postępowaniu karnym? Polskie prawo i praktyka a standardy europejskie*, Warszawa 2016, http://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2016/04/dyrektywa_ca%C5%82o%C5%9B%C4%871.pdf [dostęp: 31.10.2019].
- Łukaszewicz A., *Świadomość prawna Polaków – badanie Stowarzyszenia Sędziów Polskich Iustitia*, „Rzeczpospolita”, 8.03.2016, <https://www.rp.pl/Prawnicy/303089994-Swiadomosc-prawna-Polakow---badanie-Stowarzyszenia-Sedziow-Polskich-Iustitia.html> [dostęp: 15.10.2019].
- Nowikowski I., *Kilka uwag o zasadzie rzetelnego procesu (kwestie wybrane)*, [w:] *Rzeczony proces karny. Księga jubileuszowa Profesor Zofii Świdy*, red. J. Skorupka, Wolters Kluwer, Warszawa 2009.
- Prawo dostępu do obrońcy w świetle prawa europejskiego*, red. B. Grabowska-Moroz, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2018, s. 36, <http://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2018/05/Prawo-dost%C4%99pu-do-obroncy-w-swietle-prawa-UE-FIN.pdf> [dostęp: 31.10.2019].

⁴¹ Odbędzie się w dniach: 13–14 grudnia 2019 r.

Right to Information on Rights in Criminal Proceedings as One of the Dimensions in Human Rights Education

The authors focus on the issues concerning the human rights education, in particular concerning the rights of the parties in the criminal proceedings. It involves also the questions of the obligations and the manner in which the suspects are presented with the letter of rights. These aspects are shown also from the European law perspective. It indicates the shortcomings in the legal education in the above mentioned area.

Key words: letter of rights, interrogation, criminal proceedings, human rights, legal education

Prawo do informacji o własnych prawach w postępowaniu karnym jako jeden z wymiarów edukacji praw człowieka

W artykule poruszone zostały zagadnienia związane z edukacją w zakresie praw obowiązujących w postępowaniu karnym, jako jednym z aspektów edukacji o prawach człowieka. Omówione zostały kwestie dotyczące obowiązku i sposobu informowania podejrzanych i oskarżonych o ich prawach, z naciskiem na regulacje europejskie mające za przedmiot wskazaną problematykę. Publikacja ukazuje braki w edukacji prawniczej w tym zakresie.

Słowa kluczowe: pouczenie o prawach i obowiązkach, przesłuchanie, postępowanie karne, prawa człowieka, edukacja prawnicza